

GENDER AND SEXUAL ASPECTS OF FORMING OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS IN ADOLESCENTS

Berdnyk O.V., Dobrianska O.V., Skochko T.P., Yurchuk O.M.

ГЕНДЕРНІ ТА СТАТЕВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ

Н

ині людство стикається з низкою глобальних екологічних проблем, які призводять до погіршення якості життя і здоров'я людей. Дослідження показують, що у 32 хлопців та 44 дівчат (з умовної тисячі дітей відповідної статі) поліпшення стану здоров'я можна було би досягти шляхом проведення природоохоронних заходів. Тому розуміння прямої залежності стану здоров'я людини від стану навколишнього середовища і, відповідно, розуміння важливості охорони довкілля є одним з головних завдань еколого-гігієнічної просвіти та виховання молоді.

Питанням гігієнічного та екологічного виховання приділяється увага у багатьох законодавчих актах держави, зокрема у законах України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" (ст. 32), "Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення" (ст. 21); у Концепції сталого розвитку України; у Національному плані

дій з гігієни навколишнього середовища тощо.

Останніми роками у відповідь на виникнення у світі глобальних екологічних проблем та необхідність вирішувати низку соціальних проблем і проблем здоров'я з'явився новий напрямок громадського здоров'я — екологічний, суть якого полягає у встановленні зв'язку фізичного, психічного та соціального благополуччя з екологічними, соціально-економічними, культурними, політичними та індивідуальними чинниками. У рамках цього напрямку велику увагу приділяють екологічній свідомості, що визначається як усвідомлення людиною і суспільством екологічної ситуації, свого нерозривного зв'язку з природою; сприяння її покращанню для життя нинішнього та майбутніх поколінь.

Основою формування екологічної свідомості є екологічне виховання, яке має супроводжувати людину протягом усього життя, але діти як май-

**БЕРДНИК О.В.,
ДОБРЯНСЬКА О.В.,
СКОЧКО Т.П., ЮРЧУК О.М.**

ДУ "Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М. Марзєєва НАМН України", м. Київ

УДК 614.7:613:312.6 (477)

Ключові слова: гендерна ідентичність, стать, тип екосвідомості, підлітки.

ГЕНДЕРНЫЕ И ПОЛОВЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ ПОДРОСТКОВ

Бердник О.В., Добрянская О.В., Скочко Т.П., Юрчук Е.Н.

Цель. Изучение особенностей формирования экологического сознания детей разного пола с учетом типа гендерной идентичности.

Материалы и методы. Социологический (анкетирование школьников), психологический (опросник С. Бем), математический методы.

Результаты. Выявлено, что тип экологического сознания подростков не зависит от пола, но существенно связан с типом гендерной идентичности личности. Распределение андрогинных подростков на разные группы экосознания практически полностью совпадает с таковым распределением по полу, а группы феминных и маскулиных подростков имеют

принципиально различные характеристики. Среди маскулиных подростков преобладают 2 крайних типа: либо примат природы, либо примат потребностей общества. Среди феминных подростков обоих полов не выявлено ни одного человека с антропоцентрическим типом экосознания. Кроме того, установлена эпидемиологическая цепочка причинно-следственных зависимостей "тип гендерной идентичности личности - тип экологического сознания - уровень здоровья". Показано, что при формировании экологического менталитета, определяющего сознательное отношение подростков к окружающей среде, должны учитываться личностные характеристики ребенка, в частности тип гендерной идентичности.

Ключевые слова: гендерная идентичность, пол, тип экосознания, подростки

© Бердник О.В., Добрянська О.В., Скочко Т.П., Юрчук О.М. СТАТТЯ, 2013.

№ 3 2013 ENVIRONMENT & HEALTH 52

бутній потенціал держави є найбільш важливим і перспективним контингентом з точки зору формування раціонального екологічного мислення. На думку Веселовського Є.Д., екологічне виховання слід розглядати як профілактику багатьох соціальних хвороб дітей і молоді [1].

Важливим чинником формування екологічної свідомості є стать дитини як біологічна характеристика та гендер як соціально-психологічна. ВООЗ використовує термін "гендер" для визначення "соціально зумовлених ролей, моделей поведінки, діяльності, а також атрибутів, які дане суспільство вважає занеобхідні для чоловіків і жінок".

Гендерно-статевий аналіз соціальних явищ має вкрай важливе значення для стратегічного планування на перспективу та для визначення тактичних підходів до їх реалізації.

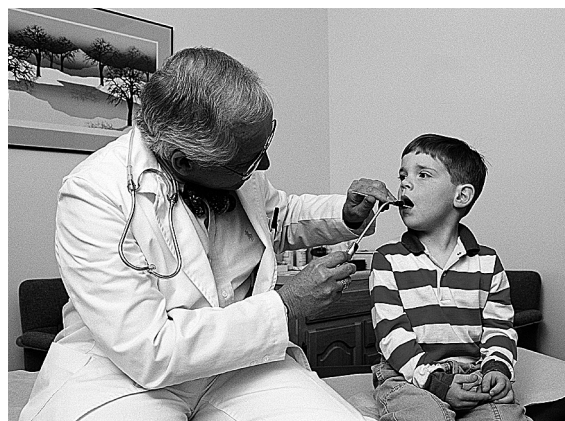
У гігієні дитинства традиційно використовується аналіз даних з розподілом за статтю. Та на жаль, аналізу гендерного компонента донині належної уваги не приділялося.

Метою нашої роботи було визначити особливості формування екологічного мислення у дітей різної статі з урахуванням їхньої гендерної ідентичності.

Об'єкти та методи дослідження. Для визначення рівня екологічної свідомості сучасних підлітків було проведено письмове соціологічне опитування школярів 15-16 років, в якому брали участь 990 хлопців та 1134 дівчини.

Вибір для дослідження дітей старшого шкільного віку зумовлений двома факторами. По-перше, саме цей вік є критичним і найбільш складним етапом у формуванні екологічної свідомості [2]. До цього віку у дитини вже сформовані певні уявлення про світ, накопичені певні знання щодо його будови, місця людини у цьому світі, тобто закладені підвалини пізнавального компоненту екологічної свідомості.

Підлітковий вік є суперечливим і критичним етапом розвитку особистості. З одного боку, формування власної активної і відповідальної позиції є для підлітка найважливішим завданням, а з іншого — за ним ще закріплений соціальний статус "дитини", що обмежує

ГІГІЄНА ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

прояв самостійності [3]. Екопсихологи відзначають, що саме підлітковий та юнацький вік є періодом формування еко-нормативної або екодевіантної поведінки.

По-друге, підлітковий вік є дуже важливим і з точки зору остаточного визначення статевих та гендерних засад поведінки, усвідомлення ролей чоловіків і жінок у суспільстві, що і складає сутність поняття "гендер" [4]. Якщо стать завдається природно, то гендер конструюється соціально та зумовленим культурою суспільства у конкретний історичний період, і це стосується, зокрема, розуміння відносин у системі "людина (суспільство) — природне середовище".

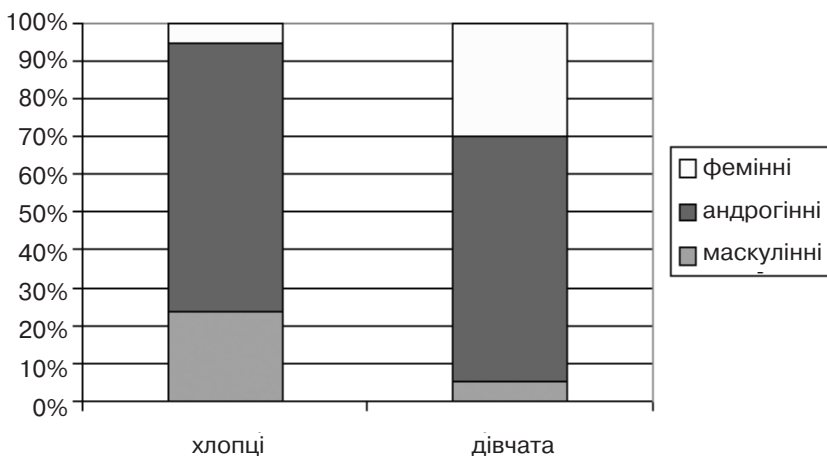
Оскільки соціальна стать не обов'язково збігається з біологічною статтю індивіда, обробка анкет у нашому дослідженні проводилася і за біологічною статтю дитини, і за типом її гендерної ідентичності. Згідно з методикою С. Бем [5] кожного з респондентів було віднесено до одного з трьох її типів: фемінного (від лат. femina — жінка; ФГІ); маскулінного

(від лат. masculinus — чоловічий; МГІ); андрогінного (від грец. androgynos — двостатевий; АГІ).

Анкетні запитання-фільтри дозволили визначити тип екологічної свідомості респондентів: антропоцентричний, екоцентричний та природоцентричний. Екоцентричний (ЕЦ) тип характеризується пріоритетом єдності людини і навколишнього середовища і є найбільш адекватним щодо розвитку як людини і суспільства, так і навколишнього середовища. Цей тип посідає проміжне місце між двома крайніми типами: антропоцентричним (АЦ) — домінуванням інтересів людини (суспільства) і підпорядкуванням їм інтересів природи, та природоцентричним (ПЦ) — підпорядкуванням соціуму природі, її недоторканності.

Результати дослідження. Характеристики обстеженого контингенту підлітків за гендерною ознакою наведено на рисунку 1. Як видно з представлених даних, більшості дітей обох статей за сукупністю ознак притаманний андрогінний тип гендерної ідентичності.

Рисунок 1
Розподіл обстежених дітей різної статі залежно від їхньої гендерної ідентифікації

Андрогінність — це поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі і не пов'язане з порушеннями статевого розвитку або статевої орієнтації). Розвинута андрогінність у людини передбачає гнучкість її гендерно-рольової поведінки та високі соціально-адаптивні здібності [6]. Слід зазначити, що за даними вчених, кількість андрогінних молодих людей постійно зростає, що зумовлене поступовою зміною соціальних ролей чоловіків і жінок у суспільстві, зміною пріоритетів у розумінні щастя та успішності тощо. Так, у науковій літературі наводяться дані, що 1974 року 34-44% студентів-чоловіків показали високі бали щодо маскулінних і фемінних рис характеру. Се-

ред студенток одночасно високомаскулінних та високофемінних особистостей було від 2% до 38% [7]. Згідно з результатами подібного опитування, проведеного 2000 року серед старшокласників, андрогінність продемонстрували вже 52% юнаків та 44% дівчат [8]. За матеріалами психодіагностичного обстеження студентів у м. Калинінград 2006/07 навчального року частка молодих людей з андрогінним типом гендерної ідентичності становить 81% для юнаків та 73% для дівчат [9]. Ці дані повною мірою збігаються з отриманими нами результатами.

Аналіз розподілу обстежених дітей за типом екологічної свідомості показав, що переважна частина і дівчат (59,2%) і

Рисунок 2

Розподіл дітей за типом екологічної свідомості залежно від статі

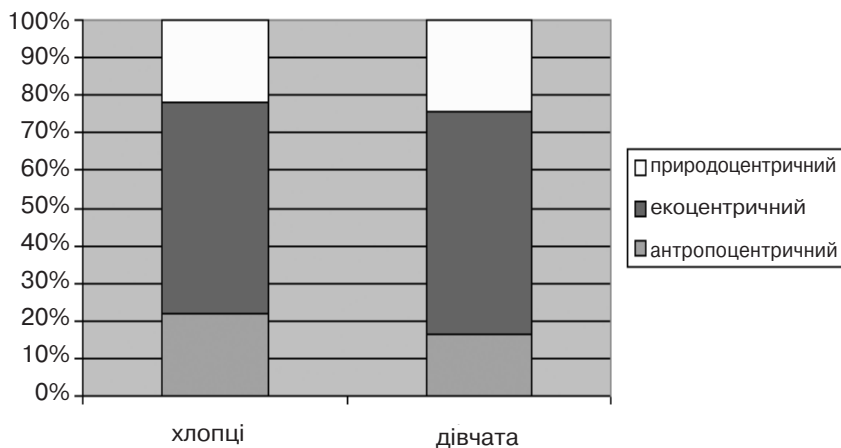
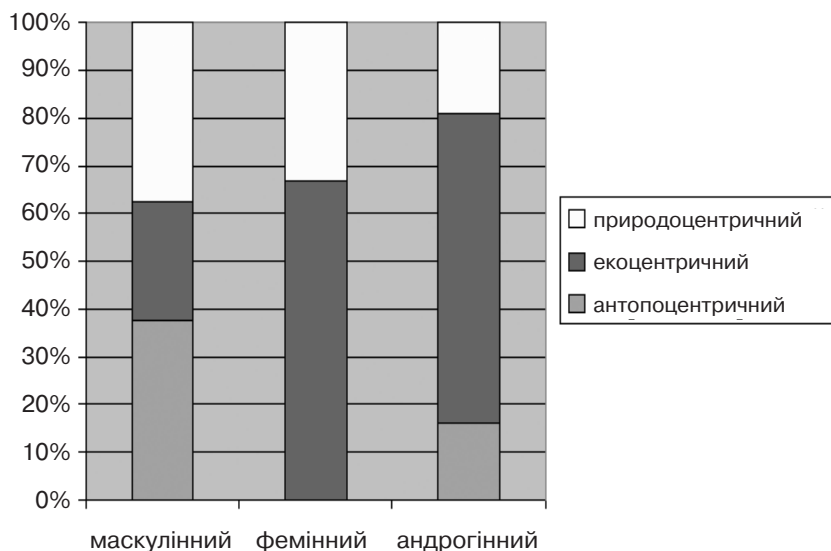

Рисунок 3

Розподіл дітей за типом екологічної свідомості залежно від гендерної ідентичності

хлопців (56,4%) має екоцентричний тип екологічної свідомості (рис. 2). Питома вага дівчат, що мають АЦ тип, є дещо нижчою, ніж хлопців, а ПЦ — навпаки вищою, однак загалом статистично вірогідних відмінностей у розподілі дітей різної статі за типом екологічної свідомості не виявлено.

На відміну від розподілу за статтю розподіл за типом гендерної ідентичності (у даному випадку групи гендерної ідентичності складаються з представників обох біологічних статей) виявив суттєві статистично вірогідні відмінності. При цьому розподіл андрогінних підлітків за різними групами екоосвідомості практично цілком відповідає усередненій картині для статевих груп, а групи фемінних та маскулінних підлітків мають принципово відмінні характеристики (рис. 3).

Зокрема, серед маскулінних підлітків значно переважають два крайні типи: або примат природи, або примат потреб суспільства. Лише кожна четверта дитина цієї групи дотримується поміркованої позиції. Особливо чітко така картина простежується у маскулінних хлопців: принцип панування та насильства, притаманний маскулінному світогляду, переноситься на взаємовідносини людини і природи.

Водночас серед підлітків (обох статей) з переважанням фемінних ознак не виявлено жодного випадку антропоцентричного відношення до взаємин "людина — природа".

Таким чином, зв'язок типу екологічної свідомості підлітків з типом гендерної ідентичності особистості значно вірогідніший ($\chi^2=60,0$; $P<0,002$), ніж з біологічною статтю дитини ($\chi^2=9,8$; $P<0,01$).

Для підлітків з фемінною гендерною ідентичністю характерним є відчуття себе "у середині природи", розуміння себе як її частки. Під час статевого аналізу таке сприйняття часто поширюють на усіх осіб жіночої статі, але, як свідчать отримані дані, воно не є типовим для дівчат маскулінного типу. Маскулінні підлітки сприймають себе переважно "ззовні", а природне середовище для них є об'єктом управління.

У найважливіших міжнародних документах з проблем гар-

GENDER AND SEXUAL ASPECTS OF FORMING OF ECOLOGICAL CONSCIOUSNESS IN ADOLESCENTS

Berdnyk O.V., Dobrianska O.V., Skochko T.P., Yurchuk O.M.

Objective. To study ecological consciousness of the children of different gender taking into account a type of gender identity.

Materials and methods. Sociological (questionnaire of schoolchildren), psychological (the S. Bem's questionnaire), mathematical.

Results. It was revealed that a type of ecological consciousness of the adolescents didn't depend upon gender but it was considerably connected with a type of gender identity. Dissemination of androgynous adolescents (a person who had high identification with feminine and masculine characteristics would be categorized as "Androgynous") into different groups of eco consciousness coin-

cides completely with the same dissemination by gender, and the groups of feminine and masculine adolescents have principally different characteristics. There are two contrary types: either nature primate or primate of society needs among masculine adolescents. There was no a single individual of anthropogenic type of eco consciousness among feminine adolescents. Besides, epidemiological chain of the "cause-effect" dependencies "type of gender identity of personality - type of ecological consciousness - level of health" has been determined. It is shown that the features of child's personality (the type of gender identity, in particular) should be taken into account at the forming of ecological mentality which determines a conscious attitude of the adolescents to the environment.

Keywords: gender identity, gender, type of ecological consciousness, adolescents.

монійного розвитку людства велика увага приділяється поінформованості та зацікавленості населення щодо екологічної ситуації у світі, регіоні, у місцях проживання. Згідно з отриманими під час анкетування підлітків відповідями було встановлено, що більшу частину респондентів непокоять питання, пов'язані з екологією. При цьому існує достовірна різниця у відповідях дівчат і хлопців: на питання щодо зацікавленості екологічними проблемами позитивно відповіли 93% хлопців та 83% дівчат ($P < 0,001$).

Більша зацікавленість хлопців проявляється і у відповідях на запитання щодо різних екологічних проблем. Як видно на рисунку 4, зі зменшенням масштабу (планета — країна — регіон) частка "байдужих" дівчат зменшується, толі як хлопців — дещо зростає. Серед дітей, які не цікавляться екологічною ситуацією на планеті, переважають фемінні дівчата і хлопці.

Чітка різниця за статтю простежується і під час аналізу відповідей на деталізовані питання. Зокрема, питання щодо стану озонового шару та радіаційного фону значно більше непокоять хлопців (рис. 5). Разом з тим у відповідях на запитання, безпосередньо пов'язані з самою людиною (забруднення повітря, питної води, харчових продуктів), які викликають у дітей найбільшу зацікавленість, достовірних відмінностей у відповідях підлітків різної статі не виявлено.

Гендерний аналіз також показав, що підліткам з маскулін-

ним типом більшою мірою притаманний інтерес до глобальних екологічних проблем. Зокрема, серед маскулінних хлопців проблемами зміни клімату на планеті переймаються 67,5%, а серед фемінних — лише кожен четвертий. Аналогічна ситуація спостерігається й у дівчат.

Важливою частиною формування екологічної спрямованості мислення школярів є його медичні аспекти. Метою медико-екологічної освіти є формування системи знань та уявлень про наслідки зміни зовнішнього середовища для здоров'я людей, а також визначення найбільш ефективних форм впливу на поведінку та її свідомість людини у питаннях, пов'язаних з охороною довкілля та збереженням здоров'я.

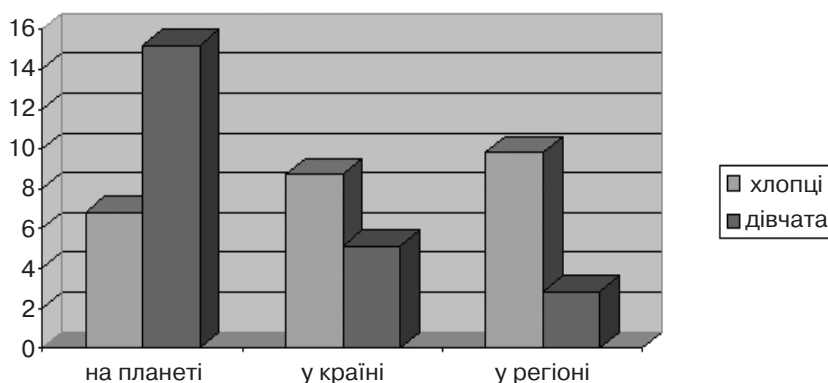
Як показали отримані під час опитування дані, процес формування екологічної свідомості школярів практично не містить відомостей щодо меди-

ко-екологічної складової. Наприклад, дитині викладаються принципи цілісності картини світу, але не доводиться безпосередній зв'язок між станом самої дитини (у тому числі і її здоров'я) і станом середовища, що її оточує. Незважаючи на те, що 90,5% учнів вважають, що чинники довкілля можуть негативно впливати на стан здоров'я людини, подальша деталізація виявила декларативний характер цього твердження. Діти у своїй більшості не мають чіткого уявлення про можливі реальні наслідки забруднення довкілля, про заходи профілактики цього впливу. При цьому слід підкреслити чітку статеву різницю: серед хлопців втричі більше таких, що вважають екологічні чинники безпечними для здоров'я людини взагалі і для свого здоров'я зокрема.

Разом з тим аналіз стану соматичного здоров'я підлітків показав чітку залежність між

Рисунок 4

Питома вага дітей різної статі, які взагалі "не цікавляться" екологічними питаннями (%)

талітету, який визначає свідоме ставлення до навколишнього середовища, має здійснюватися з урахуванням особистісної характеристики дитини, зокрема її гендерної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовский Е.Д. Экологическое воспитание как профилактика социальных заболеваний детей и молодежи. Режим доступа <http://www.ifar.ru/library/book113.doc>
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая психология и педагогика. Ростов-на-Дону: Феникс; 1996 : 477 с.
3. Рымарев Н.Ю. Личностные особенности подростков с различной гендерной идентичностью: автореф. дис. — Краснодар, 2006. — 22 с.
4. Булычев И.И. О содержании ключевых понятий гендеристики. Вестник Ивановского гос. энергетического ун-та им. В.И. Ленина. 2005 ; 2: 1-5 .
5. Бендас Т.В. Гендерная психология. Санкт-Петербург: Питер ; 2006 : 431с.
6. Горностай П.П. Гендерный

розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації. В кн. Гендерні студії: освітні перспективи. К.: Фоліант, 2003 : 5-21.

7. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. Перев. с англ. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН) ; 2004 : 336 с.

8. Сененко С. Как измерить гендер. Режим доступа <http://www.owl.ru/content/openpages/p57894.shtml>

9. Великанова Л.П. Мультиполярный подход в типологии гендерной идентичности. Известия Калининград. гос. тех. ун-та. 2008 ; 13 : 156-160 .

REFERENCES

1. Veselovsky E.D. Ekologicheskoe vospitaniie kak profilaktika sotsialnykh zabolevanii detei i molodezhi. Available at <http://www.ifar.ru/library/book113.doc> (in Russian)
2. Deriabo S.D., Yasvin V.A. Ekologicheskaja psikhologija i pedagogika [Ecological Psychology and Pedagogics. Rostov-on-Don : Feniks; 1996 : 477 p. (in Russian)
3. Rymarev N.Yu. Lichnostnyie osobennosti podrostkov s razlichnoi gendernoi identichnostiu [Personality's Characteristics of Teenagers with Different Gender Identity] : Abstract of Diss. ... Cand.Psych.Sciences. Krasnodar ; 2006 : 22 p. (in Russian)
4. Bulychev I.I. Vestnik Ivanovskogo gosudarstvennogo energeticheskogo universiteta im. V.I. Lenina. 2005 ; 2: 1-5 . (in Russian)
5. Bendas T.V. Gendernaia psikhologija [Gender Psychology]. Sankt-Peterburg : Piter ; 2006 : 431 p. (in Russian)
6. Hornostay P.P. In: Henderni studii: osviti perspektivy [Gender Workshops: Educational Perspectives]. Kyiv : Foliant ; 2003 : 5-21. (in Ukrainian)
7. Bem S. Linzy genera: Transformatsiia vzgliadov na problemu neravenstva polov [Gender Lenses: Transformation of the Views on the Problem of Genders' Inequality]. Moscow : Rossiyskaia politicheskaja entsiklopediia (ROSSPEN) ; 2004 : 336 p. (in Russian)
8. Senenko S. Kak izmerit gender. Available at: <http://www.owl.ru/content/openpages/p57894.shtml>
9. Velikanova L.P. Izvestiia Kaliningradskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta. 2008 ; 13 : 156-160 . (in Russian)

Надійшла до редакції 20.03.2013.

його рівнем та типом екологічної свідомості ($r=0,33$; $P<0,05$). При цьому серед дівчат з високим та середнім рівнем соматичного здоров'я вірогідно більше тих, хто має екоцентричний та природоцентричний тип свідомості; а серед хлопців з низьким рівнем здоров'я переважають підлітки з антропоцентричним її типом.

Висновок

Спираючись на проведені аналітичні та натурні дослідження, можна зазначити, що формування екологічного мен-

Зацікавленість підлітків різними екологічними проблемами (питома вага підлітків, що відповіли позитивно)

